

ФІЛОСОФІЯ

УДК 172.4:355.01

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.16>

Андрущенко Віктор Петрович,
доктор філософських наук, професор,
академік Національної академії педагогічних наук України,
член-кореспондент Національної академії наук України,
ректор
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0002-7997-5913

ЕТИКА ВІЙНИ

Від знаменитого шумерського царя Гільгамеша і до наших днів війни є постійними супутниками життя людей. Важко назвати відтинки світової історії, в якому б не було малого чи великого військового зіткнення. Люди не тільки обробляли землю чи випасали худобу, займались гончарством, полюванням чи рибальством, будували хати чи облаштовували свій побут, але й воювали. Причини війн, звичайно, різні. Когось приваблювали чужі землі, інші переймались пограбуваннями більш успішних і заможних народів, треті намагались підкорити собі сусідів, щоб жити за їх рахунок... При цьому вони грабували, руйнували життєву інфраструктуру, нищили матеріальні та духовні цінності, вбивали одне одного, калічили, забирали в полон, перетворювали в рабів, одним словом, воювали. Ініціаторів війн – тих, хто здійснює захоплення чужих земель, насильно оволодіває майном, матеріальними та духовними цінностями, – споконвіків називали завойовниками, окупантами. В свою чергу, тих, хто оборонявся, охороняв кого-, що-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних дій, величали захисниками. Сучасна війна, яку веде проти України «старший брат», виявила найгірші, найбільш потворні риси цього злочинного етносу. Перейнявши антилюдську злобу і ненависть від ординської генетики, стократ посилені алкогольними засобами та облудливою ідеологією, росіяни у буквальному розумінні «розсекретили» й оприлюднили перед світом свою істинну злякисну сутність руйнівників, вбивць, окупантів, загарбників. Людські якості їм не притаманні. Українці у всі часи боролись за власну свободу. В цій боротьбі визрівали найбільш високі і благородні морально-етичні якості, з якими нині вони захищають власну Батьківщину, народ і культуру. Цю істину має знати кожен. Вона має домінувати в школі і ЗВО, в культурі, духовному житті кожного, хто шанує людей і життя, мирну працю і справедливість.

Ключові слова: війна, мир, насильство, справедливість, совість, свобода, чесність, доброта, лицарство, товариськість, підлість.

Andrushchenko Viktor,
Doctor of Philosophy, Professor,
Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Rector
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
orcid.org/0000-0002-7997-5913

WAR ETHICS

From the renowned Sumerian king Gilgamesh to the present day, wars have remained constant companions in human life. It's difficult to identify a period in world history without some form of military conflict, whether minor or major. People have not only cultivated land, herded animals, engaged in pottery, hunting, or fishing, built houses, and arranged their households, but they have also waged wars. The reasons for wars are diverse. Some were drawn to foreign lands, others were driven by the desire to plunder more successful and affluent nations, while others sought to subjugate their neighbors to live off their resources... In doing so, they looted, destroyed life infrastructure, ravaged material and spiritual values, killed each other, maimed, captured, turned into slaves –

in short, they waged wars. Initiators of wars – those who seize foreign lands, forcibly acquire property, material, and spiritual assets – have historically been called conquerors, occupiers. Conversely, those who defended, protected someone or something from attack, assault, hostile and dangerous actions were called defenders. The modern war conducted against Ukraine by the "elder brother" has unveiled the worst, most hideous traits of this criminal ethnicity. Embracing inhuman malice and hatred from their genetic heritage, exponentially reinforced by alcoholic substances and deceitful ideology, Russians have quite literally "declassified" and exposed to the world their true malevolent essence as destroyers, killers, occupiers, and aggressors. Human qualities are not inherent in them. Throughout history, Ukrainians have fought for their own freedom. In this struggle, the highest and noblest moral-ethical qualities have flourished, with which they now defend their Homeland, people, and culture. This truth should be known to everyone. It should prevail in schools and higher education institutions, in culture, in the spiritual life of each person who respects humanity and life, peaceful labor, and justice.

Key words: war, peace, violence, justice, conscience, freedom, honesty, kindness, chivalry, companionship, treachery.

Розробленість проблеми. Реалізація людських якостей у період війн завжди була предметом досліджень філософів, політологів, культурологів від найдавніших часів і до наших днів. У працях Конфуція, Платона, Аристотеля, Цицерона, Св. Августина, Тома Аквінського і Гуго Гроція аналізувались ідеї справедливої та несправедливої війн, прояви в них таких людських чеснот, як добро і зло, справедливість і чесність, відданість Батьківщині і глибоке моральне падіння воїнів, які знехтувавши людськими чеснотами, скочувались до аморалізму й безчестя. Етичні категорії періоду війни аналізувались у працях Канта і Гегеля, Швейцера і Толстого, Махатма Ганді та багатьох інших мислителів, чиї висновки лягли в основу розуміння справжньої людяності як у мирний час, так і в період найжорсткіших військових зіткнень між народами в різних регіонах світу. Серйозні напрацювання означеної теми можна зустріти в працях Р. Арона, З. Бжезінського, К. Клаузевіца, Е. Людендорфа, С. Гантінгтона, Х. Хофмайстера, багатьох інших дослідників. Серед українських науковців до цієї теми звертались представники філософського загалу держави, зокрема В. Абрамов, В. Магера, Г. Тимко та ін., а також молоді військові історики М. Жирохов, М. Мамчак, В. Павлов, А. Скоробагатов, Я. Тинченко, М. Юнаків та ін. Їх розвідки здебільшого побудовані на військових історичних реаліях минулих соліть. Етика нинішньої війни, яку веде російський агресор проти України, залишається предметом найменш дослідженим у літературі.

Виклад основного матеріалу. Своєрідним парадоксом війни є те, що військові з обох сторін, зійшовшись на полі бою, стріляють та вбивають, проливають кров, наносять поранення, відбирають життя. Однак, якщо перші з них

роблять це з метою загарбання чужих земель, майна і підкорення людяності, а захопивши чужу територію, вдершись у соціокультурний простір іншого люду, руйнують, грабують, тобто діють як злочинці, бандити; то другі – захищають свої землі, родини, матеріальні та духовні цінності, створені власними руками впродовж своєї історії. Саме тому в усі часи й у всіх народів перших з них вважають носіями зла, насильства та жорстокості, а других – провідниками добра і справедливості. І якщо війни, за визначенням знаменитого німецького військового теоретика та історика Карла фон Клаузевіца, є продовженням політики іншими засобами, то цілком законним є розрізнення їх як «справедливих» (захисних, політично і морально виправданих) і «несправедливих» (політично і морально осуджених, загарбницьких). Захисник є завжди поборником людяності і справедливості; загарбник ніколи не буває справедливим, він – злодій, вбивця.

Як засвідчує практика, війна є найжахливішим явищем історії. Її порівнюють з природними катаклізмами, зокрема такими, як землетруси, виверження вулканів, руйнівні смерчі, тайфуни. Найбільш проникливі уми людства незмінно засуджували війну, мріяли (і прогнозували) світ без насильства і воєн, виводували проєкти «вічного миру» (І. Кант), «благоговіння перед життям» (А. Швейцер), «непротиплення злу насильством» (Л. Толстой). Дехто, щоправда, вбачав у війнах засіб очищення людства від скверни та застою, засіб оновлення життєвого процесу (Гегель), регуляції популяції населення (Т. Мальтус), упорядкування агресора, поневолення його до миру тощо. Однак від цього крові, жертв, насильства і руйнацій, спричинених війною, не зменшується. Війни – це потворне явище історії. Поза

всяким сумнівом, людство має мінімізувати, а в перспективі – позбавитись їх.

Є й ще одна правда війни, над якою варто замислитись: війни ведуть люди, а відтак у ній, як і в будь-якій іншій сфері людської діяльності, вони реалізують свої людські якості – позитивні, негативні, суперечливі. Совість і безстидство, мужність і боягузтво, толерантність і агресивність, впевненість і нерішучість, стійкість і зрада, добродійство і заздрість, чесність і безчестя, відкритість і замкнутість, безкорисливість і скупість, вірність і багато інших людських якостей. Війна загострює їх до крайності, доводить до «замежжя дозволеного» й залежно від того, які з цих якостей реалізуються у війні, піднімає людей на постаменти, вшановує їх як героїв або ж кидає у прірву зневаги, забуття як злочинців, негідників.

Сучасна війна, яку веде проти України та всього цивілізованого світу російська федерація, уособлює всі можливі й неможливі негативи людської природи – підлість, цинізм, злобу, брехливість, безчестя, злочинство. Як виявляється, «рашисти» воюють «не проти українських солдатів», а проти беззахисних жінок і дітей, пенсіонерів та інвалідів; вони руйнують не оборонні споруди чи склади боєприпасів, а насамперед школи, лікарні, житлові будинки та дитячі заклади; вони застосовують зброю, заборонену міжнародними домовленостями, а головне, знехтувавши узаконеними загальнолюдськими правилами життя, загрожують можливістю застосування ядерної зброї. Загальну й масову поведінку сучасних «рашистів» яскраво змалював журналіст С. Огородник: «Окупанти допитували на кухні господарів, а їхні подільники нищпорили і забирали цінні речі», – сказав він в інтерв'ю Ользі Москалюк (Огородник, 2022). Чи можна таких «вояків» назвати «людьми»? Зрозуміло, обдурені цинічною кремлівською пропагандою «зауральські спостерігачі», як і ті «цивілізовані громадяни» Москви та Санкт-Петербурга, яких війна ще не торкнулась, таку постановку питання будуть сприймати з обуренням. Мовляв, як так, «ми ж не воюємо», а ведемо «спеціальну операцію», захищаємо співвітчизників від «злочинців бендерівців», «ми теж люди». Подібні фейки широко тиражуються офіційною російською пропагандою, укорінюються у свідомості людей, слугують засобом маніпуляції.

Протилежну, але справедливую оцінку дають «рашистам» ті, на кого спрямована їх військова

агресія. А особливо ті, у кого окупанти вбили матір чи батька, дитину чи дружину, зруйнували дім, викрали майно, ті люди, які переховуються у бомбосховищах, потерпають від холоду і голоду, ловлять краплину дощової води чи очікують на «пакет» так званої гуманітарної допомоги. Їх позиція зрозуміла: якщо ти прийшов на чужу територію, ти – окупант; якщо стріляєш у ні в чому не винних людей, ти – вбивця; якщо грабуєш чуже надбання, ти – злодій, бандит, злочинець. Такими постали «рашисти» перед усім цивілізованим світом. Такими вони увійшли в історію і як такі рано чи пізно отримають одвічне засудження. Ні про які людяність, людські якості, а тим паче виправдання окупанта мови бути не може!

Етика війни має свої особливі виміри. Відомим в історії є вислів легендарного київського князя Святослава «Іду на ви!» – своєрідний ультиматум про оголошення війни, що свідчить про наявність в давньоукраїнських воїнів таких людських якостей, як благородство, честь і повага як до своїх супротивників, так і до себе. Чи могли такі слова сказати «рашисти» у 2014 році, зосереджуючи свої війська поблизу кордонів України? Навряд. Очевидно, вони таких слів не знають! Якби знали, ніколи б не перетнули кордони суверенної держави, ніколи б не підняли меч проти колишнього «братнього народу». Відкритість, повага до супротивника, порядність, дотримання раніше досягнутих домовленостей є своєрідними показниками, за якими можна спрогнозувати поведінку, характер і спрямованість дій, які несуть з собою ті чи інші сторони конфлікту.

Дехто може заперечити: мовляв, для перемоги у війні важливо мати не тільки зброю чи військовий вишкіл, але й проявити хитрість по відношенню до ворога, обміркувати і здійснити маневр, який забезпечить перемогу. Це справді так, але ж і хитрість, і маневр загальних людських законів не відмінняє. Особливо моральних. Мораль, виявлена до ворога, якщо й не обеззброює супротивника, то у всякому разі позначається на його духовному стані, світорозумінні, рішучості та волі, заставляє згадати про свою людську сутність, про гуманістичні загальнолюдські цінності. За що я воюю, за кого проливаю кров, чи виправданими є ті дії, які я вчиняю по відношенню до цивільного населення, особливо до дітей та людей похилого віку? Ці та інші питання завжди живуть у душах військових як

з одного, так і з іншого боку. Нерідко, приглушені крикливою, негативно спрямованою пропагандою, подібні якості в людині ледь жевріють. Їх треба розбудити, нагадати людині про її людську сутність. Важливо, щоб ці якості не лежали «мертвим тягарем», а активно діяли, окрилювали поведінку як на полі бою, так і в загальножиттєвому вимірі. На жаль, душі «рашистів» пусті. Означених якостей (сумнівів, переживань) у них немає. Їм нічим страждати! Саме тому вони й безчинствують, «не знають, що творять». А може й знають!?

Історія воєн засвідчує, а люди шанують й таку морально-етичну якість, як «лицарство» – кодекс поведінки і честі, якого офіційно дотримувалися воїни багатьох армій різних народів світу. Принциповими цінностями лицарства були: побожність, честь, доблесть, шляхетність, цнотливість і вірність. Довгий час вважалося, що лицарство сформувалося у військах країнах європейського простору в епоху Середньовіччя. Насправді, це не зовсім так. Дослідження українських істориків засвідчують, що ця благородна якість сформувалася ще у воїнів часів Київської Русі, супроводжувала українських воїнів впродовж історії. Лицарські цінності – мужність, честь, вірність своєму обов'язку та відвага – в крові у нашого народу. Їх виявляли князівські дружинники, піхота, кінні лучники, пізніше – козаки, які завжди першими піднімалися на захист держави і українського народу від чисельних набігів степової стихії, різного роду загарбників.

Справжніми українськими козаками-лицарями були Іван Богун, Северин Наливайко, Максим Кривонос, когорта сподвижників Богдана Хмельницького, які майстерно володіли зброєю, вражали ворога, але ніколи не піднімали її проти беззахисних, а тим паче – проти жінок та дітей. Захист дитини, родини, дружини вважались у них вищими чеснотами лицарства. «... лицарство, – писав Григорій Ващенко, – сприяло піднесенню людської гідності, пошани до своєї й чужої честі. А це своєю чергою сприяло тому, що елементи шляхетності увійшли й у комплекс війни і ушляхетнили її. Війна стала для кращих вояків ареною бою за славу й честь, внаслідок чого відступили на задній план грабунки і насильство» (Ващенко, 1999, с. 91).

Українське козацтво є унікальним явищем в історії загалом, морально-етичної поведінки

збройних формувань у мирний час, а особливо в період військових дій. Їх поведінка слугує зразком порядності, честі і героїзму як у ставленні до мирного населення, військових-побратимів, так і до ворогів. В численних історичних дослідженнях опису випадків, які б засвідчували знущання козаків над полоненими, я не зустрічав. Вороги українськими козаками-воїнами ідентифікувались не інакше, як «вороженьки», які «зникнуть, як роса на сонці!» Лицарство, порядність, справедливість були їх наскрізними якостями, назавжди вкарбованими в історію як зразок військової етики, генетично сформованої в середовищі українського народу.

Як зазначають дослідники, центральне місце в ній посідала категорія «колективна воля». Вона поєднувала в собі ідеї рівності; свободи громадянського голосу; права вільного обрання запорозьких старшин; визнання інституційної першості козацької ради в системі політичного козацького устрою; підпорядкованості меншості рішенням більшості; громадянської дисципліни. Колективна воля сприяла утвердженню в козаків почуття станово-корпоративної єдності та поведінкових стереотипів, заснованих на усвідомленні ними свого громадянського обов'язку і відповідальності, пріоритетності спільного блага. Система цінностей запорозьких козаків вирізнялася лицарською орієнтацією. Неписаний кодекс козацької честі охоплював такі моральні категорії, як свобода, особиста гідність, добре ім'я, слава, відвага, самопожертва, вірність, дотримання публічно даного слова. Морально вартісною чеснотою визнавалося служіння високим ідеалам: боротьбі проти «ворогів Святого Хреста», захисту вітчизни, обороні православної віри... Морально-етичне та політико-правове уявлення запорожців про їхню належність до лицарів будило в козаків почуття власної гідності, станово-корпоративної окремішності та політичної правосуб'єктності... (Сас, 2005).

Як засвідчує перебіг військових подій в Україні від 2022 року й до цього часу, рашистські агресори такої чесноти, як лицарство не мають. Вони вбивають, руйнують, спалюють все підряд. І це не випадково. Руйнація, злоба, насильство – це їхня генетика, сформована від часів бланкування перед кочовою стихією. Жорстокість увійшла у їх плоть і кров. Стократно посилена більшовицькою наругою над простим людом, генетично

успадкована жорстокість подавила мораль, співпереживання, чутливість до чужого болю. Ні про яке навіть елементарне лицарство сучасних російських загарбників не може бути й мови. Людські жертви, руїни, яких зазнали Харків, Чернігів, Буча, Ізюм, Маріуполь й багато інших міст і сіл України, не тільки викреслює «рашистів» з переліку воїнів-лицарів світової історії воєн, але й відмовляє їм у праві перебувати у лоні людської спільноти загалом. Звірства, вчинені ними в Україні, не дозволяють їх величати людьми. Вони – «нелюди», «не люди», а тому мають бути виведені за межі людської цивілізації.

Серед етичних якостей, які суперечливо проявляються в ході війни, знаходяться такі чесноти, як дисциплінованість, вірність, обов'язок, честь, товариськість, відданість. Серед окупантів і в середовищі українських воїнів-захисників власних земель вони проявляються по-різному. І це зрозуміло. Стан і самопочуття людини війни визначається характером самої війни, обумовлюється її метою та спрямованістю. Загарбницькі війни зрощують у своїх військових якості, далекі від загальнолюдських. У їх середовищі вони ледь жевріють. У той же час у воїнів-захисників людські якості розквітають пишним цвітом, піднімають людину над обставинами, звеличуючи її особистість, людяність.

Вважається, що найбільш дисциплінованими у військовому розумінні цього слова були римські легіонери. Їх дисципліна, порядок і організація війська тримались на засобах заохочення, винагород та різноманітних духовних чинників, серед яких домінували ідеологічно зрощені принципи славнозвісного «духу Риму» як найбільш могутньої та розвиненої світової імперії. Легіонери пишались своєю приналежністю до римлян, сприймали її як «дух звияги і свободи», яку треба захищати від чисельних набігів варварів, відвойовувати на будь-якій території, куди ступала ного римського воїна. Важливу роль у зміцненні дисципліни відігравали покарання за мале чи велике відступництво, а тим паче – за зраду. Втеча з поля бою каралась стратою легіонера. Дисципліна в римській армії розглядалась не тільки як військова чи політична, але й як моральна чеснота. Сформована військовою практикою римлян військова дисципліна утвердилась як один найголовніших морально-політичних та організаційних чинників військових перемог більшості

армій світу. З її розкладом на завершальних етапах існування імперії розпочався період і занепаду самої імперії.

Дисципліна як моральний чинник у середовищі нинішніх російських загарбників практично відсутня. Її дотримуються тільки епізодично та й то у силу жорстокості ставлення командування до власних солдат, їх страху перед покаранням, а не в морально-духовному вимірі. У свій час найбільшу жорстокість у ставленні до власного війська практикували Іван Калита, Петро I, Катерина II, а особливо більшовики-сталіністи. Відомим є вислів зневажливого ставлення до солдат російського «маршала перемоги» Георгія Жукова, який увійшов в історію війни з прізвиськом «м'ясник». «Баби ще нарожають!» – повторював він, кидаючи в горнило бою, фактично на убій маси непідготовлених, погано озброєних, без належного військово-технічного супроводу солдат.

В наші дні у військах «рашистів» подібна практика стала ще більш глибокою. Життя простого солдата для них нічого не варте. Заходи, які командири застосовують для забезпечення військової дисципліни, до моралі ніякого відношення не мають. У більш-менш організованому стані російську армію утримують примусово-репресивні чинники, серед яких вирізняються позбавлення обіцяної винагороди за участь у бойових діях, переслідування рідних і близьких родичів воїна у разі порушення ним військової дисципліни, порушення кримінальної справи, засудження, розстріл («за законами військового часу») тощо. Їх женуть на передову, як скотину на убій. Як засвідчують учасники подій, журналісти та аналітики, поле бою вкрите сотнями трупів «рашистів», кинутих туди без належної підготовки, зброї та військової техніки. Десятки й сотні російських військових відмовляються йти у бій, здаються в полон, тікають та переховуються в українських лісах та чагарниках.

Тисячі так званих «визволителів» переймаються крадіжками, пограбуванням, мародерством, катуваннями мирних громадян, насильством над жінками та дітьми. Як повідомляє журналістка Христина Жиренко, 24 травня 2022 року командири підрозділів збройних сил російської федерації спільно зі співробітниками військової контррозвідки федеральної служби безпеки росії організували масове мародерство

на окупованих територіях. За іншими джерелами стало відомо, що росіяни викрали 80% колекції з фонду музею Шовкуненка на Херсонщині. Встановлено, що командиром 503 мотострілкового полку 19 мотострілкової дивізії 58 загальновійськової армії (в/ч 75394) полковником Євгеном Малигіним спільно зі співробітником ФСБ РФ Іваном Загуборним організовано масштабне мародерство та пограбування місцевого населення в окупованому Мелітополі... Такі процеси вже призвели до зростання морально-психологічної напруги в підрозділах полку: особовий склад звинувачує командування в постановці цілей мародерства та вивезення награваного до росії вище за завдання щодо ведення бойових дій. Багато військовослужбовців шукають можливості донести інформацію про те, що відбувається, вищому командуванню і готові давати особисті свідчення (Главком.іа., 2023).

Серед моральних пріоритетів, які врегулюють складні стосунки між військовими в мирний час, а особливо в період військових дій, вирізняється й така якість, як товарицькість. Щира дружба зміцнює дух воїна, зрощує його впевненість у собі, налаштовує на об'єднання зусиль задля досягнення перемоги. Означена чеснота з найдавніших часів притаманна як українському люду, так і його війську. Найбільш переконливим обґрунтуванням її значення є роздуми про товарицькість, висловлені Миколою Гоголем у повісті «Тарас Бульба»: «Нет уз святее товарищества! Отец любит свое дитя, мать любит свое дитя, дитя любит отца и мать. Но это не то братцы: любит и зверь свое дитя. Но породнится родством по душе, а не по крови может один только человек... Первый долг и первая честь козака есть соблюдение товарищества. Сколько ни живу я на веку, не слышал я, паны-братья, чтобы козак покинул где или продал как-нибудь своего товарища...» (Гоголь, 2017). З давніх часів, а особливо в період козацтва, дружба постійно супроводжувала українське військо. В народі домінує правило «сам погибай, а товариша виручай». Серед військових-рашистів це правило не приживається. Як засвідчують безпосередні учасники бойових дій, відступаючи з поля бою, вони кидають як мертвих, так і поранених.

З особливою виразністю це правило утвердилось у структурі етичних цінностей запорізького

козацтва. Воно означало, що кожен козак мав дотримуватися принципів військового побратимства, поділяти засади братерської злагоди, єдності, взамовиручки, вірності, дружби, поважати моральний закон «хліб-сіль», бути вірним соціальним і політичним ідеалам козацтва. На відміну від лицарства поняття товариства меншою мірою пов'язувалося з політичними маніфестаціями, офіційним етикетом, а більшою – з повсякденним життям запорожців, з діяльністю, яка забезпечувала їм «козацький хліб». Публічно репрезентуючи політичні позиції щодо «лицарської служби», козаки найчастіше послуговувалися такими категоріями, поняттями й моральними настановами, як лицарська честь, слава, вірність, відвага, служіння спільному благові, патріотизм, вшанування монаршого трону та політична лояльність до нього. Поняття «козацький хліб» означало всяку діяльність, яка давала козакам засоби до існування і здійснювалася насамперед збройним шляхом, «шаблею» (легальне військово найманство, дозволені, а також несанкціоновані воєнні постой, контрибуції, трофеї, «здобич», козацькі промисли тощо) (Гоголь, 2017).

Найвищим проявом моральності українських військових є їх відданість у служінні власному народові, Батьківщині. «Україна – понад усе!» – це промовисте гасло злітає з вуст кожної української людини як свідчення любові до Неньки України, її талановитого і працьовитого люду, загальноцивілізаційних надбань української культури. «Рашисти» подібною морально-патріотичною установкою не переймаються. Зрощені на марксистській установці про те, що «пролетарі не мають батьківщини», вони такого почуття не мають. Відданістю люду і Батьківщині, а відтак чесністю, порядністю, людяністю в середовищі «рашистів» навіть не «пахне».

На противагу їм в українській культурі завжди домінував принцип, поетично обґрунтований великим українським письменником І. Котляревським, «Де общее добро в упадку, забудь отца, забудь и матинку, лети повинность исправлять» (Котляревський, 2018). Саме в цьому положенні сконцентровані найголовніші людські якості воїна-захисника Вітчизни, які чи не найяскравіше характеризують людину як ЛЮДИНУ: чесність – моральна якість, що вимагає правдивості, принциповості, вірності взятим зобов'язанням, суб'єктивної

переконаності у правоті справи, що проводиться, щирості перед іншими і перед самим собою відносно тих мотивів, якими людина керується, визнання і дотримання прав інших людей на те, що їм законно належить. Протилежністю цій загальнолюдській чесноті є обман, брехня, крадіжка, віроломство, лицемірство. Любити Батьківщину, бути чесним у період війни не просто. Адже на кону стоїть

життя – твоє чи іншого. Пройшовши випробування на чесність, людина може впевнитись у своїй людській ідентичності; не пройшовши таке випробування, вона не має права називатись людиною. Етика війни невблаганна. І тільки той, хто дотримується її норм і правил, випестуваних в горнилі війни кривавою історією людської цивілізації, заслуговує на своє право бути людиною. Все інше – від лукавого.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, В. (2020). Педагогічна Конституція Європи (хроніка відкладеного проєкту). Філософський альманах. Київ : Видавництво Людмила ; Франкфурт-на-Майні.
2. Панафідін, І. (2014). Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аналіз) : дисертація канд. філософ. наук : 09.00.03. Дніпропетровськ.
3. Смолій, В. А. (Ред.). (2002). Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: Історичні нариси. Київ : Наукова думка.
4. Ряшко, В., & Ряшко, О. (2014). Проблеми війни і миру у «філософії права» Г.В.Ф. Гегеля. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 801. С. 97–102.
5. Бистрицький, Є. (2020). Культура і комунікація в глобальному світі. Київ. Дух і літера.
6. Ващенко, Г. (1999). Виховання характеру і волі. Київ.
7. Огородник, С. (2022). Окупанти допитували на кухні господарів, а їхні подільники нищпорили і забирали цінні речі. URL: <https://www.chesno.org/post/5411/>.
8. Сас, П.М. (2005). Запорозьких козаків система цінностей. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка». URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zaporozkykh_kozakiv_systema_cinnostey.
9. Главком.ua. (2023). URL: <https://glavcom.ua>.
10. Гоголь, М. (2017). Тарас Бульба. Львів : Апріорі.
11. Котляревський, І. (2018). Енеїда. Наталка Полтавка. Київ : Знання.

References:

1. Андрущенко, В. (2020). Pedagogichna Konstytutsiya Yevropy (khronika vidkladenoho proyektu). *Filosofs'kyi al'manakh* [Pedagogical Constitution of Europe (a chronicle of a postponed project)]. Kyiv: Vydavnytstvo Lyudmyla; Frankfurt-na-Mayni. [in Ukrainian].
2. Panafidin, I. (2014). *Evolutsiia Idei Spravedlyvoi Viiny v Konteksti Teorii Vichnoho Myru (Sotsialno-Filosofskyi Analiz)* [Evolution of the Idea of Just War in the Context of the Theory of Eternal Peace (Socio-Philosophical Analysis)]. Dissertation Abstract. [in Ukrainian].
3. Smolii, V. A. (Ed.). (2002). *Politychnyi Teror i Teroryzm v Ukraini. XIX–XX st.: Istorychni Narisy* [Political Terror and Terrorism in Ukraine. XIX–XX Century: Historical Essays]. Kyiv. Naukova Dumka. [in Ukrainian].
4. Riashko, V., & Riashko, O. (2014). Problemy Viiny i Myru u "Filosofii Prava" H.V.F. Hegelia [Issues of War and Peace in H.F.V. Hegel's "Philosophy of Law"]. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu "Lvivska Politekhnikha"*, 801, 97–102. [in Ukrainian].
5. Bystritskyi, Ye. (2020). *Kultura i Komunikatsiia v Hlobalnomu Sviti* [Culture and Communication in the Global World]. Kyiv. Duxh i Litera. [in Ukrainian].
6. Vashchenko, H. (1999). *Vykhovannia Kharakteru i Voli* [Character and Will Education]. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Ogorodnyk, S. (2022). *Okupanty dopytuvaly na kuhni hospodariv, a yikhni podylnyky nyshporyly i zabraly tsinni rechi* [Occupiers interrogated homeowners in the kitchen, while their collaborators looted and took valuable items]. Retrieved from: <https://www.chesno.org/post/5411/> [in Ukrainian].
8. Sas, P.M. (2005). *Zaporozkykh kozakiv systema tsinnostey* [System of Values of Zaporozhian Cossacks]. *Encyclopedia of the History of Ukraine: Vol. 3: E-Y* / Eds.: V. A. Smolii (Chair) and others. National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: V-vo "Naukova dumka". Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Zaporozkykh_kozakiv_systema_cinnostey [in Ukrainian].
9. Glavcom.ua. (2023). Retrieved from: <https://glavcom.ua/tags/> [in Ukrainian].
10. Gogol, M. (2017). *Taras Bulba. Persha Redaktsiia* [Taras Bulba. First Edition] [Translation by V. Shkliar]. Lviv. Apriori. [in Ukrainian].
11. Kotliarevskyi, I. (2018). *Eneida. Nataalka Poltavka* [Aeneid. Nataalka Poltavka]. Kyiv. Znannia. [in Ukrainian].